

студент кафедри ПЛПІ
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара

академік АНВО України,
доктор філологічних наук,
професор, професор кафедри ПЛПІ
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара

НАЦІОНАЛЬНА СВОЄРІДНІСТЬ АНГЛІЙСЬКИХ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ МЕТАФОРИЧНИХ МОДЕЛЕЙ ІЗ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЮ КОНОТАЦІЄЮ ТА СПОСОБИ ЇХНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Міжкультурна комунікація, що невпинно розвивається в контексті глобалізаційних процесів, ставить перед перекладачами багато завдань. З-поміж них варто виокремити потребу в адекватному та максимально еквівалентному перекладі національно-специфічних концептуальних метафоричних моделей. Шлях до розуміння механізмів метафоризації та концептуального проєкціонування сягає саме через адекватне передання змісту концептуальної метафоричної моделі однієї мови засобами іншої мови. Переклад концептуальних метафоричних моделей є багаторівневим і складним, він потребує від перекладача вміння на практиці використовувати певні лексико-семантичні трансформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням метафори з погляду когнітивної лінгвістики відзначені розвідки В.М. Телії [7; 8] та Н.Д. Арутюнової [1]. В.М. Телія досліджувала властивості когнітивної метафори й аналізувала питання культурологічної конотації, а Н.Д. Арутюнова подала визначення цього виду метафори. Дослідженням власне метафоричних моделей займалася Т.А. Кукса [6]. Вона дала визначення метафоричних моделей та розглянула їхні властивості в межах ідеографічного поля. Нотатки Ю.В. Кравцової відзначаються вивченням механізмів метафоричного моделювання та властивостей метафоричних моделей [5]. В.І. Говердовський запропонував способи перекладу культурологічної конотації [3]. Проблемами перекладу антропоцентричних метафоричних моделей відзначаються роботи Я.А. Євстафовой [4]. Зокрема, вона показала лінгвокогнітивні особливості лексико-семантичних трансформацій під час перекладу концептуальних метафоричних моделей, а також виокремила рівні їх еквівалентного перекладу. Однак, на наш погляд, особливості застосування того чи того виду лексико-семантичних трансформацій під час перекладу антропоцентричних концептуальних метафоричних моделей потребують більш детального розгляду.

Метою статті є подання переліку головних лексико-семантичних трансформацій у перекладі антропоцентричних концептуальних метафоричних моделей із культурологічною конотацією у творах англійських письменників Д. Лоуренса, Дж. Голсуорсі та Т. Гарді, аналіз та обґрунтування вжитку тієї чи іншої трансформації в перекладі українською з погляду національної своєрідності метафоричних моделей.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. Ми можемо погодитися з В.М. Телією в тому, що зв'язок між мовою та національною культурою реалізується завдяки культурологічній конотації [7, с. 204]. Культурологічна конотація – це категорія, яка дозволяє співвіднести дві семіотичні системи: мову та культуру [8, с. 38].

Методологічною засадою для написання статті стали способи перекладу культурологічних конотацій, виокремлені Ю.С. Степановим та В.І. Говердовським (переклад, що супроводжується історико-культурним коментарем; транслітерація; заміна реалій мови оригіналу реаліями мови перекладу) [3, с. 122], а також класифікації лексико-семантичних трансформацій, запропоновані Л.С. Бархударовим (генералізація, опускання) [2, с. 210–213] та О.Д. Швейцером (реметафоризація) [9, с. 138].

Відповідно до антропоцентричної парадигми переклад, особливо художній, – це зіставлення не лише двох мов, але й двох культур. Під час перекладу відбувається перенесення тексту оригіналу на мову, що виникла й існує на інших культурно-історичних засадах, семантика якої має інші культурно-історичні конотації [3, с. 122].

Нас цікавить саме англійська національна своєрідність концептуальних моделей із культурологічною конотацією. Отже, розглянемо англійські концептуальні метафоричні моделі.

Досить поширеною є метафорична модель ЛЮДИНА – це ТВАРИНА. Потенційно для метафоричної номінації людини може бути використана будь-яка тварина, однак в англійських текстах для цього використовуються добре відомі англійцям тварини: собака, кіт, різноманітні види пташок, а також деякі екзотичні тварини, що стали відомими внаслідок активної колоніальної політики Великої Британії (лев, пантера тощо).

Наприклад:

“Suddenly, with a spring like a cat, he was confronting her, his back to the door” (Lawrence, “The Mortal Coil”) [19].

«Зненацька одним плавним **котячим** стрибком він опинився коло дверей, загородивши їх спиною» (Лоуренс, «Тягар життя» (пер. І. Бояновської)) [13].

Або інший приклад:

“His forehead sloped back towards the crown of his head, and bulged out in bumps over the eyes, like foreheads seen in the **Lion-house at the Zoo**” (Galsworthy, “The Man of Property”) [16].

«Похило чоло випиналося горбками над очима – таке чоло можна побачити в **левиній** клітці в зоопарку» (Голсуорсі, «Власник» (пер. О. Тереха)) [11, с. 30].

Культурологічну конотацію може мати концептуальна метафорична модель ЛЮДИНА – це РОСЛИНА.

Наприклад:

“It was like watching a starved **plant** draw up water; to see her drink in his companionship” (Galsworthy, “In Chancery”) [14].

«Вона упивалася його дружбою, наче зів’яла **рослина**, яка жадібно вбирає в себе воду» (Голсуорсі, «У зашморгу» (пер. О. Тереха)) [11, с. 575].

Також культурологічними конотаціями багата метафорична модель ЛЮДИНА – це ЛЮДИНА. Область-джерело ЛЮДИНА відображає дійсність та її компоненти, що досить часто метафорично концептуалізуються через подібність з іншою людиною.

Я.А. Євстафова зазначає, що культурологічну специфіку мають концепти «джентльмен», «лицар», «леді» [4, с. 20]. Ми можемо додати до цієї групи концепт «лорд» у такому прикладі:

“And he soon became rather superb, somewhat **lordly** with the nurse” (Lawrence, “Lady Chatterley’s Lover”) [18].

«І невдовзі він почав триматися з нянькою **гордовито**, **неначе лорд**» (Лоуренс, «Коханець леді Чатерлей») [12].

В англійських художніх творах часто можна зустріти концептуальну метафоричну модель ЛЮДИНА – це НАДПРИРОДНА ІСТОТА. Ця метафорична модель передбачає порівняння людей із казковими й фантастичними істотами, нечистою тощо.

У цьому прикладі можна побачити порівняння людини з нечистою силою:

“...from the grim gentleman in the midst, whom some of them seemed to take for **the Prince of Darkness himself**...” (Hardy, “The Three Strangers”) [17].

«...від жахливого гостя, який був посеред кімнати й на якого тепер усі дивилися, мов на **Князя Тьми**...» (Гарді, «Троє незнайомих») [10, с. 37].

Тут слід зазначити, що перекладач використав реметафоризацію. Вибір саме цієї лексико-семантичної трансформації пов’язаний із тим, що титул «принц» є характерним для англійського світосприйняття. Для українців же більш зрозумілим є концепт «князь», що пов’язано з часами Київської Русі.

Повернемося до способів перекладу концептуальних метафоричних моделей із культурологічною конотацією. По-перше, розглянемо переклад, який можна супроводити коментарем до культурних та історичних реалій.

Розглянемо такий приклад:

“...so long as you don’t wait as long as **Lenora-fuhr-ums-Morgenrot!** Adieu, my dear, God be with you” (Lawrence, “The Mortal Coil”) [19].

«...раз так, то бувай. Адьє, моя люба. Господь з тобою» (Лоуренс, «Тягар життя» (пер. І. Бояновської)) [13].

Тут перекладач повністю проігнорував частину репліки тексту оригіналу, яка містила культурологічну конотацію – алюзію на літературний твір, що призвело до втрати частини змісту твору Д. Лоуренса «Тягар життя». Цей переклад не можна вважати еквівалентним. Більш доцільно було б не використовувати спосіб опускання, як зробив перекладач, а залишити ім’я героїні твору (Ленора) і доповнити його коментарем:

«Ленора (...fuhr ums Morgenrot) – балада німецького поета XVIII століття Готфріда Августа Бюргера. У баладі йдеться про дівчину Ленору, яка чекає на свого коханого з війни».

Із контексту твору «Тягар життя» читачеві така алюзія стане зрозумілою – подруга героїні твору порівнює її з Ленорою, бо вона відмовляється піти на бал, щоб удома дочекатися свого коханого – офіцера.

Другим способом, який частково полегшує складнощі та прагне до повного відображення культурних конотацій, є транслітерація. Заради збереження конотацій перекладачі (зокрема й художніх творів) використовують транслітерацію, а не переклад (*gentleman* – джентльмен, *lord* – лорд, *lady* – леді тощо).

Іноді перекладач замінює реалії мови оригіналу, пристосовуючи їх до реалій мови перекладу. Цей спосіб перекладу передбачає, що денотативна заміна реалій повинна слугувати трансформації національно-культурних конотацій у тексті перекладу. Іншомовний читач через це несправедливо залишається в межах своєї національної культури.

“And he was happy – happy as a **sand-boy**, whatever that might be” (Galsworthy, “Interlude: Indian Summer of a Forsyte”) [15].

«І він радів, радів, наче **мала дитина**» (Голсуорсі, «Інтерлюдія. Останнє літо Форсайта» (пер. О. Тереха)) [11, с. 413].

У цьому прикладі ми спостерігаємо концептуальну метафоричну модель ЛЮДИНА – це ДИТЯ. Перекладач використовує лексико-семантичний прийом генералізації під час передачі суто англійської національно-культурної реалії XVIII – XIX ст. «sand-boy» (букв. «хлопчик із піском»; у часи Дж. Голсуорсі так називали людей, що поставляли пісок у будинки, театри тощо. Насправді зазвичай пісок розносили саме дорослі, а не діти, але слово *boy* (хлопчик) тоді використовували для позначення низькокваліфікованої чоловічої робочої сили). Ця реалія незнайома україномовним читачам, а отже, перекладач використовує фразу «радіти, наче мала дитина» як більш зрозумілу для цільової аудиторії перекладу. Однак такий переклад досить серйозно змінює зміст твору (адже Дж. Голсуорсі, цілком імовірно, не мав на увазі саме дитину), а текст перекладу втрачає англійську національну специфіку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Розглянувши вищенаведені приклади, можемо констатувати, що найпоширенішими моделями, які відображають національну своєрідність англійської художньої літератури кінця XIX – початку XX століття, є такі моделі: ЛЮДИНА – це РОСЛИНА, ЛЮДИНА – це ТВАРИНА, ЛЮДИНА – це НАДПРИРОДНА ІСТОТА, ЛЮДИНА – це ЛЮДИНА, ЛЮДИНА – це ДИТЯ. Під час перекладу національно-специфічних концептуальних моделей використовуються такі способи: реметафоризація, опускання, генералізація, транслітерація, переклад з історико-культурним коментарем, заміна реалій. Слід зазначити, що такі способи перекладу, як заміна реалій, генералізація й опускання ведуть до часткової або повної втрати національної своєрідності оригінального тексту, що не є позитивним явищем. Подальші дослідження питання національної своєрідності концептуальних метафоричних моделей у перекладацькому аспекті дадуть можливість краще зрозуміти механізми метафоризації в різних націй, а отже, краще зрозуміти особливості формування мовної картини світу певного народу.

Література:

1. Арутюнова Н.Д. Теория метафоры. Сборник. / Н.Д. Арутюнова. – М. : Прогресс, 1990. – 512 с.
2. Бархударов Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Л.С. Бархударов. – М. : Международные отношения, 1975. – 240 с.
3. Говердовский В.И. Коннотативно-экспрессивная выразительность национального языка / В.И. Говердовский // Культура народов Причерноморья. – 2007. – № 110, Т. 1. – С. 120–123.
4. Евстафова Я.А. Лингвокогнитивные аспекты перевода антропоцентрических концептуальных метафорических моделей (на материале английской художественной литературы конца XIX – начала XX века) : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Я.А. Евстафова. – Челябинск, 2011. – 24 с.
5. Кравцова Ю.В. Понимание метафорической модели в современных научных парадигмах / Ю.В. Кравцова // Наукові праці. – 2007. – № 54, Т. 67. – С. 44–47.
6. Кукса Т.А. Метафорические модели как компонент идеографического поля (на материале слов, определяющих физическое состояние человека) : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Т.А. Кукса. – Ростов-на-Дону, 2007. – 25 с.
7. Телия В.Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира / В.Н. Телия // Роль человеческого фактора в языке: язык и языковая картина мира. – М. : Наука, 1988. – С. 173–204.
8. Телия В.Н. Метафора как модель смыслопроизводства и ее экспрессивно-оценочная функция / В.Н. Телия // Метафора в языке и тексте. – М. : Наука, 1988. – С. 26–52.
9. Швейцер А.Д. Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты / А.Д. Швейцер. – М. : Наука, 1988. – 215 с.
10. Гарді Т. Троє незнайомих. Новели. Пер з англ. / Т. Гарді. – К. : Дніпро, 1978. – 320 с.
11. Голсуорсі Дж. Сага про Форсайтів. Трилогія / Дж. Голсуорсі; пер. з англ. О.І. Тереха. – К. : Дніпро, 1976. – 897 с.
12. Лоуренс Д. Коханець леді Чатерлей / Д. Лоуренс ; пер. з англ. С.Д. Павличко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://chtyvo.org.ua/authors/Lawrence_David_Herbert/Kokhanets_Ledi_Chaterlei.
13. Лоуренс Д. Тягар життя / Д. Лоуренс; пер. з англ. І.С. Бояновської. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://chtyvo.org.ua/authors/Lawrence_David_Herbert/Tiahar_zhyttia/.
14. Galsworthy J. In Chancery / J. Galsworthy. – Adelaide: University of Adelaide (Web Edition), 2010. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://royallib.com/read/18671933_Galsworthy/In_Chancery.html#0.
15. Galsworthy J. Interlude: Indian Summer of a Forsyte / J. Galsworthy. – Adelaide : University of Adelaide (Web Edition), 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://royallib.com/read/18671933_Galsworthy/Indian_Summer_of_a_Forsyte.html#0.
16. Galsworthy J. The Man of Property / J. Galsworthy – Adelaide : University of Adelaide (Web Edition), 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://royallib.com/read/18671933_Galsworthy/The_Man_of_Property.html#0.
17. Hardy T. The Three Strangers / T. Hardy [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.freeclassicebooks.com/Thomas%20Hardy/Short%20Stories/The%20Three%20Strangers.pdf>.
18. Lawrence D. Lady Chatterley's Lover / D. Lawrence. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://royallib.com/read/Lawrence_David_Herbert/Lady_Chatterleys_Lover.html#0.
19. Lawrence D. The Mortal Coil / D. Lawrence [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ebooks.adelaide.edu.au/l/lawrence/dh/mortal-coil/>.

Анотація

Р. ДУРОВ, Ю. ШЕПЕЛЬ. НАЦІОНАЛЬНА СВОЄРІДНІСТЬ АНГЛІЙСЬКИХ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ МЕТАФОРИЧНИХ МОДЕЛЕЙ ІЗ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЮ КОНОТАЦІЄЮ ТА СПОСОБИ ЇХНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ

У статті досліджуються національно-специфічні риси антропоцентричних концептуальних метафоричних моделей із культурологічною конотацією у творах англійської художньої літератури кінця XIX – початку XX століття та їхній переклад українською мовою. Основна увага зосереджена на способах перекладу концептуальних моделей із культурологічною конотацією. Також обґрунтовується використання лексико-семантичних трансформацій в українському перекладі.

Ключові слова: метафорична модель, конотація, культурологія, лексико-семантичні трансформації, концепт, реалія.

Аннотация

**Р. ДУРОВ, Ю. ШЕПЕЛЬ. НАЦИОНАЛЬНОЕ СВОЕОБРАЗИЕ
АНГЛИЙСКИХ КОНЦЕПТУАЛЬНЫХ МЕТАФОРИЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ
С КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЙ КОННОТАЦИЕЙ И СПОСОБЫ ИХ ПЕРЕВОДА**

В статье исследуются национально-специфические черты антропоцентрических концептуальных метафорических моделей с культурологической коннотацией в английских художественных произведениях конца XIX – начала XX века и их перевод на украинский язык. Особое внимание уделено способам перевода концептуальных моделей с культурологической коннотацией. Также обосновывается использование лексико-семантических трансформаций в украинском переводе.

Ключевые слова: метафорическая модель, коннотация, культурология, лексико-семантические трансформации, концепт, реалья.

Summary

**R. DUROV, Y. SHEPEL. NATIONAL PECULIARITIES OF THE ENGLISH CONCEPTUAL
METAPHORICAL MODELS WITH CULTURAL CONNOTATION AND WAYS OF THEIR TRANSLATION**

The article deals with national peculiarities and features of anthropocentric conceptual metaphorical models with cultural connotation in the English fiction texts of the end of the XIX – the beginning of the XX century and their translation into Ukrainian. Special attention is paid to the ways of translation of conceptual models with cultural connotation. The use of lexico-semantic transformations in the Ukrainian translation is also grounded.

Key words: metaphorical model, connotation, culturology, lexico-semantic transformations, concept, reality.